

Z PROBLEMATYKI KWESTIONOWANIA WAŻNOŚCI TESTAMENTU NOTARIALNEGO

On the issues of questioning the validity of notarial will

Obowiązujący w Polsce system prawny przewiduje możliwość uregulowania losów majątku człowieka na wypadek jego śmierci. W praktyce im większa liczba sporządzanych testamentów, tym więcej pojawia się sposobów ich kwestionowania. Wśród najczęstszych zarzutów, jeżeli chodzi o podważanie ważności testamentu, jest kwestionowanie jego autentyczności oraz podnoszenie kwestii braku zdolności do testowania po stronie spadkodawcy na podstawie art. 82 i 945 kodeksu cywilnego¹. Badania prowadzone przez biegłych pismoznawców na zlecenie organów wymiaru sprawiedliwości w celu ujawnienia niezdolności do testowania wykonywane są również często w ramach ekspertyz, których przedmiotem jest testament holograficzny, jak i testament notarialny².

Zgodnie z dyspozycją przepisu art. 950 k.c. testament może być sporządzony w formie aktu notarialnego i tym samym przepis ten nie tylko odsyła do uregulowań dotyczących aktu notarialnego zamieszczonych w ustawie z 14 lu-

¹ Art. 82 Ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (DzU z 2014 r., poz. 121 ze zm., dalej: k.c.): „Nieważne jest oświadczenie woli złożone przez osobę, która z jakichkolwiek powodów znajdowała się w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli. Dotyczy to w szczególności choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego, chociażby nawet przemijającego, zaburzenia czynności psychicznych”.

Art. 945 k.c.: „§ 1. Testament jest nieważny, jeżeli został sporządzony:

- 1) w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli;
- 2) pod wpływem błędu uzasadniającego przypuszczenie, że gdyby spadkodawca nie działał pod wpływem błędu, nie sporządziłby testamentu tej treści;
- 3) pod wpływem groźby”.

² Dane zaczerpnięte z badań identyfikacyjnych testamentów holograficznych i notarialnych prowadzonych w Katedrze Kryminalistyki Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

tego 1991 r. Prawo o notariacie³, lecz także te uregulowania czyni uregulowaniami formy testamentu⁴. Przepisy o formie aktu notarialnego są dość rygorystyczne i sformalizowane, dlatego też ta forma testamentu uważana jest za najbardziej bezpieczną i najtrudniejszą do obalenia z uwagi na charakter tego dokumentu oraz udział w czynności notariusza⁵. Jego obecność może bowiem zapobiec niepożądanym wpływom osób trzecich na samego spadkodawcę i stwarza największe zabezpieczenie wobec ewentualnych ataków osób zainteresowanych obaleniem testamentu⁶. Bez wątplenia ten rodzaj testamentu najpełniej zabezpiecza rzeczywistą wolę spadkodawcy⁷, gdyż notariuszowi nie wolno dokonywać czynności notarialnej, jeżeli poweźmie wątpliwość, czy jej strona ma zdolność do czynności prawnych. Nie chodzi przy tym tylko o zdolność do czynności prawnych w rozumieniu art. 11 k.c.⁸, lecz także o sytuacje uzasadniające przypuszczenie o zaistnieniu wady oświadczenia woli⁹.

Naturalnie pomimo faktu, iż testament, który został sporządzony w formie aktu notarialnego, ma charakter dokumentu urzędowego w świetle art. 244 k.p.c.¹⁰, możliwe jest udowodnienie jego nieważności, np. przewidzianej w przepisie art. 945 k.c.¹¹

Oryginał testamentu notarialnego przechowywany jest w kancelarii notarialnej¹². Natomiast po upływie 10 lat, lub z chwilą zaprzestania prowadzenia działalności kancelarii, przechowuje się go w archiwum wieczystoksięgowym¹³. Osobom zainteresowanym wydaje się tylko wypisy aktu notarialnego,

³ Ustawa z dnia 14 lutego 1991 r. – Prawo o notariacie, DzU z 2014 r., poz. 164 z późn. zm., zwana dalej Pr. Not.; do sporządzania takich testamentów za granicą przed konsulem stosuje się przepisy ustawy z dnia 13 lutego 1984 r. o funkcjach konsulów Rzeczypospolitej Polskiej (DzU z 2015 r., poz. 389), konwencję wiedeńską z dnia 24 kwietnia 1963 r. o stosunkach konsularnych (DzU z 1982 r., nr 13, poz. 98) oraz inne konwencje podpisane przez Polskę.

⁴ S. Wójcik, Głosa do uchwały SN z dnia 19 lipca 2001 r., III CZP 36/01, OSNC 2002/1/7.

⁵ A. Kidyba (red.), E. Niezbecka, *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. IV: *Spadki*, Komentarz do art. 950 Kodeksu cywilnego, Wyd. IV, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2015.

⁶ C. Grzeszyk, M. Szklanko, *Kryminalistyczne badania testamentów*, Wydawnictwo Prywatnej Wyższej Szkoły Businessu i Administracji, Warszawa 1997, s. 13–14.

⁷ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 16 grudnia 2009 r., I CSK 188/09, Lex nr 560499.

⁸ Art. 11 k.c.: „Pełną zdolność do czynności prawnych nabywa się z chwilą uzyskania pełnoletności”.

⁹ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 14 czerwca 2012 r., I CSK 564/11, Lex nr 1214325.

¹⁰ Art. 244 § 1 Ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego, DzU 2014, poz. 101 z późn. zm.: „Dokumenty urzędowe, sporządzone w przepisanej formie przez powołane do tego organy władzy publicznej i inne organy państwowe w zakresie ich działania, stanowią dowód tego, co zostało w nich urzędowo zaświadczone”; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 8 stycznia 2003 r., II CKN 247/01, Lex nr 75250.

¹¹ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 25 czerwca 1985 r., III CRN 181/85, Lex nr 83802.

¹² Art. 95 Pr. Not.: Oryginały aktów notarialnych nie mogą być wydawane poza miejsce ich przechowywania.

¹³ Art. 90 § 1 Pr. Not.: „Dokumenty obejmujące dokonane czynności notarialne notariusz przekazuje na przechowanie do archiwum ksiąg wieczystych właściwego sądu rejonowego po

które mają moc oryginału¹⁴. Jest to istotne z uwagi na niemożliwość sfalszowania testamentu notarialnego, ukrycia lub też zniszczenia go przez osoby trzecie mające w tym interes¹⁵.

Formalne wymogi sporządzenia testamentu notarialnego uregulowane zostały w art. 79–95 Pr. Not. Testament tego rodzaju powinien w szczególności być sporządzony przez notariusza lub asesora notarialnego, odczytany przez niego osobie składającej oświadczenie woli oraz podpisany w obecności przyjmującego oświadczenie. Uchybienie wymogom formalnym powoduje z reguły nieważność testamentu, jednak nie wszystkie uchybienia mogą ową nieważnością skutkować, np. brak w testamencie wzmianki o sposobie stwierdzenia niemożności złożenia podpisu przez testatora nie powoduje nieważności testamentu notarialnego¹⁶. Testament notarialny jest więc aktem notarialnym sporządzonym przez notariusza, który jako przedstawiciel organu państwowego odbiera oświadczenie woli spadkodawcy, sporządza akt i go podpisuje. W tej formie testament nie jest więc sporządzany osobiście przez testatora – spadkodawca jedynie go podpisuje¹⁷.

Przedmiotem ekspertyzy pismoznawczej testamentu notarialnego może być zarówno podpis testatora, jak i notariusza sporządzającego dany testament. W kontekście tego ostatniego ma to znaczenie nie tylko na gruncie prawa cywilnego, ale również prawa karnego. Notariusz, będący funkcjonariuszem publicznym i zarazem osobą uprawnioną do wystawienia dokumentu, jakim bezspornie jest testament, która poświadczająca w nim nieprawdę co do okoliczności mającej znaczenie prawne, wypełnia dyspozycję przepisu art. 271 § 1 kodeksu karnego¹⁸.

Podważenie ważności testamentu notarialnego w toku postępowania sądowego o stwierdzenie nabycia spadku implikuje wydawanie przez sądy postanowień o dopuszczeniu dowodu z opinii biegłego pismoznawcy. W przeprowadzonych badaniach aktowych autorka niniejszego opracowania (w związku z niemożnością wykonania badań akt sądowych) za materiał badawczy uznała opinie jednego biegłego z zakresu kryminalistycznej ekspertyzy dokumentów,

upływie 10 lat od ich sporządzenia lub z chwilą zaprzestania prowadzenia działalności kancelarii”.

¹⁴ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 30 czerwca 1972 r., I CR 403/72, OSNC 1973/3/49.

¹⁵ C. Grzeszyk, M. Szklanko M., op. cit., s. 14.

¹⁶ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 9 marca 2005 r., II CK 478/04, OSNC 2006/2/34.

¹⁷ A. Feluś, *Testamenty. Popularno-naukowe studium kryminalistyczne*, Wydawnictwo „Volumen”, Katowice 1996, s. 11.

¹⁸ Art. 271 § 1 Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, DzU 1997, nr 88, poz. 553 z późn. zm.: „Funkcjonariusz publiczny lub inna osoba uprawniona do wystawienia dokumentu, która poświadczająca w nim nieprawdę co do okoliczności mającej znaczenie prawne, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”.

wpisanego na listę biegłych przy Sądzie Okręgowym w Katowicach. Analiza symptomatologiczna dokonana została w celu ustalenia m.in., jaką część opinii stanowiły ekspertyzy, których przedmiotem były testamenty, w tym testamenty notarialne, oraz jaka była zawartość tychże opinii. Badania obejmowały 205 spraw ze stosunków z zakresu prawa cywilnego, w których biegły pismoznawca opiniował w latach 1989–2009. Analizie poddano 147 ekspertyz pismoznawczych, wykonanych przez tego biegłego, których przedmiotem były 173 testamenty; wśród nich znalazło się 26 testamentów notarialnych. Czterokrotnie w jednym postanowieniu o powołaniu biegłego organ procesowy zlecił ekspertyzę więcej niż jednego testamentu notarialnego, natomiast w jednym przypadku zlecił ekspertyzę testamentu notarialnego oraz holograficznego. W dwóch sprawach wydanie przez biegłego sądowego opinii, której przedmiotem był testament notarialny, poprzedzone było wcześniejszymi ekspertyzami wydanymi przez innych biegłych pismoznawców, a w jednej sprawie tego rodzaju wydana została uprzednio opinia sądowo-psychiatryczna.

Z przeprowadzonych badań aktowych wynika, iż organ procesowy kieruje do biegłych różnorakie pytania, zmierzające do ustalenia ważności kwestionowanego testamentu notarialnego, m.in.¹⁹:

- Czy zmarła w chwili sporządzenia testamentu mogła w sposób świadomy i swobodny rozporządzić swoim majątkiem?
- Czy spadkodawczyni miała możliwość świadomego i nieskrępowanego rozporządzenia swoim majątkiem – czy cechy pisma mogą wskazywać na to, iż tak nie było, lub wykazywać cechy potwierdzające, że nie była w swej woli niczym ograniczona?
- Czy spadkodawca mógł w sposób świadomy i swobodny sporządzić testament?
- Czy cechy pisma spadkodawcy z datą sporządzenia testamentu (podpis na testamencie) pozwalają na ustalenie, czy w dacie tej spadkodawca mógł świadomie i swobodnie podejmować decyzję i wyrażać wolę?
- Czy podpis pod testamentem notarialnym został nakreślony ręką spadkodawcy, a jeśli tak, to czy spadkodawca w chwili sporządzenia testamentu miał możliwość świadomego, swobodnego i nieskrępowanego rozporządzenia swoim majątkiem (czy cechy pisma mogą wskazywać na to, iż tak nie było)?

¹⁹ Dane zaczerpnięte przez autorkę z analizy symptomatologicznej badań identyfikacyjnych testamentów notarialnych, prowadzonych w latach 1989–2009 przez biegłego sądowego, wpisanego na listę biegłych przy SO w Katowicach.

- Czy spadkodawca w chwili sporządzenia testamentu był lub nie był w stanie wyłączającym świadome lub swobodne podjęcie decyzji i wyrażenie woli?
- Czy spadkodawca, sporządzając testament, miał zachowaną swobodę testowania i świadomości?
- Czy podpis pod testamentem notarialnym jest własnoręcznym podpisem spadkodawczyny?
- Czy podpis spadkodawczyny na testamencie jest autentyczny?
- Czy autorką kwestionowanego podpisu pod testamentem notarialnym jest spadkodawczyna czy inna uczestniczka postępowania?
- Jaka jest diagnoza stanu psychicznego spadkodawczyny na podstawie próbek jej pisma?
- Czy podpis na akcie notarialnym został sporządzony przez spadkodawcę jego charakterem pisma?
- Czy złożony podpis notarialny został naniesiony ręką spadkodawczyny w sposób samodzielny; jeżeli w ogóle można przyjąć, że został on naniesiony przez nią?
- Czy podpis złożony na oryginale testamentu jest podpisem spadkodawcy?

Widać więc, iż kierowane przez organ procesowy do biegłych pismoznawców w zakresie ekspertyz pytania, których przedmiotem jest testament notarialny, oscylują wokół dwóch zagadnień, mianowicie: kwestii możliwości sporządzenia przez spadkodawcę testamentu notarialnego w sposób świadomy i swobodny oraz kwestii własnoręczności podpisu pod testamentem notarialnym. Natomiast, co istotne, wśród analizowanych ekspertyz pismoznawczych nie było ani jednej sprawy, w której przedmiotem opinii biegłego byłby podpis notariusza sporządzającego dany testament.

W znakomitej większości spraw tego rodzaju w postanowieniach organów procesowych o powołaniu biegłego pismoznawcy na okoliczność ustalenia, czy w dacie sporządzenia testamentu spadkodawca mógł świadomie i swobodnie podejmować decyzję i wyrażać wolę, oprócz pismoznawcy powoływani są biegli z dziedziny psychiatrii i psychologii, którzy łącznie mają opracować opinię kompleksową na podstawie zgromadzonego materiału. Jest to naturalne, gdyż opinia biegłego pismoznawcy nie może zastąpić opinii psychiatrycznej, ale może stanowić nieodzowną pomoc w procesie ustalania stanu psychicznego i motorycznego testatorów. Ekspertyza tego rodzaju może ukierunkować i zawęzić obszar poszukiwań diagnostycznych i tym samym istotnie pomóc w rozpoznaniu danego schorzenia, np. choroby Alzheimera czy choroby Parkinsona.

Na skutek tych schorzeń bowiem obraz pisma chorego koreluje z postępującymi zmianami psychicznymi, gdyż im większe deformacje manualne, tym większe prawdopodobieństwo daleko posuniętych dysfunkcji umysłowych²⁰. Zwrócić należy uwagę, iż walor poznawczy badania pismoznawczego jest ogromny, gdyż przedmiotem jego analizy jest akt działania człowieka w pełni naturalny i spontaniczny, który odbywa się w istotnym momencie dla oceny prawnej – jest to moment podpisania testamentu notarialnego. Natomiast ocena dokonywana *ex post*, jak się to dzieje w opiniach sądowo-psychiatrycznych, oparta jest nie zawsze na pewnych i wiarygodnych diagnozach z okresu wcześniejszego. Oczywiście nieodzowne i konieczne jest, by biegły pismoznawca wykonujący tego rodzaju ekspertyzy posiadał wiedzę z zakresu patologii pisma²¹.

Dokonane badania aktowe ujawniły ekspertyzę pismoznawczą testamentu notarialnego wydaną w 1994 r., w której to biegły stwierdza istnienie w strukturze graficznej podpisu spadkodawczyni cech świadczących o upośledzeniu sprawności psychofizycznej autorki w chwili pisania – w szczególności zaburzeń świadomości oraz swobody kreślenia. Odnotowano również opinię dotyczącą testamentu notarialnego z 2003 r., w której biegły pismoznawca stwierdza sporządzenie podpisów, przy pasywnym udziale spadkodawczyni, przez osobę N.N. prowadzącą jej rękę. Na gruncie kryminalistyki jest to zabieg fałszerski – w przeciwieństwie do dozwolonego podtrzymywania ręki. Z pismem sporządzonym ręką prowadzoną mamy do czynienia w sytuacji, gdy inna osoba pomaga wykonawcy rękopisu w ten sposób, że kieruje jego ręką (trzymając rękę lub narzędzie pisarskie) w trakcie wykonywania ruchów pisarskich. Kierowanie ręką osoby piszącej może towarzyszyć kreśleniu wszystkich znaków graficznych, bądź też może obejmować jedynie niektóre fragmenty zapisów. W przypadku tego rodzaju rękopisów w obrazie duktu występują albo cechy pisma osoby prowadzącej rękę i osoby, której ręka jest prowadzona (trzymającej narzędzie pisarskie), albo wyłącznie cechy pisma osoby prowadzącej rękę²². Oświadczenia woli nakreślone ręką prowadzoną winny zostać uznane za nieważne, ich powstanie bowiem nie daje podstaw do uznania, że ich zawartość wyraża wolę wykonawcy rękopisu. Co więcej – nie można wtedy nawet usta-

²⁰ Zob. S. Ławrentjew, *Badania pisma osób dotkniętych chorobą Parkinsona*, „Psychiatria i Psychologia Sądowa” 2011, nr 3/1, s. 51–54.

²¹ Zob. T. Widła., *Z problematyki patologii pisma*, w: H. KołECKI (red.), *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Mirosławowi Owocowi*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2008, s. 139–153.

²² Zob. L. Michel, *Pomoc udzielana przy sporządzaniu własnoręcznych testamentów*, w: Z. Kegel (red.), *Problematyka dowodu z ekspertyzy dokumentów*, tom I, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2002, s. 2–6; M. Hecker, *Pobieranie próbek pisma do celów porównawczych w przypadkach, gdy zachodzi podejrzenie o udzielanie pomocy w pisaniu*, w: ibidem, s. 30–34.

lić, czy rzeczywiście sporządzenie danego zapisu graficznego było zamiarem jego autora²³. Wśród analizowanych ekspertyz pismoznawczych odnotowano także opinię wydaną w 2007 r., w której biegły ujawnił przerobienia i dopiski w treści dowodowego aktu notarialnego – testamentu, które na gruncie kryminalistyki traktowane są jako przerobienie dokumentu. Przerobienie cudzego pisma, tak jak przerobienie własnego oraz podrobienie cudzego, jest formą fałszerstwa pisma ręcznego. Fałszowanie przez dopisywanie i przerabianie autentycznych dokumentów należy do najtrudniejszych do wykrycia w trakcie badań identyfikacyjnych rękopisów. Wynika to z faktu, iż, prócz oczywistych działań naśladowczych imitatora, biegli mają zwykle do czynienia z niewielką liczbą znaków graficznych tworzących dany dopisek lub przeróbkę²⁴.

Przeprowadzone badania aktowe dostarczają również informacji dotyczących zarzutów podnoszonych przez uczestników postępowania, domagających się unieważnienia testamentu notarialnego. Wśród owych zarzutów pojawia się zarzut wcześniejszego ujawniania zmian w grafizmie testatora w tekstach pisanych w stosunku do obrazu podpisu danego spadkodawcy. Nie sposób się z tym zgodzić, gdyż to właśnie podpis jako produkt niemalże w całości zautomatyzowany, odruchowy i mało kontrolowany w zdecydowanie większym stopniu ulega naturalnym zmianom sprawności psychofizycznej autora²⁵. Kolejnym, częstokroć padającym pod kierunkiem opinii pismoznawcy zarzutem jest twierdzenie, iż zmiany w piśmie pojawiają się nie od początku choroby, lecz w późnych, zaawansowanych stadiach. Można stwierdzić, że jest wręcz odwrotnie – zmiany graficzne oraz językowe są jednym z pierwszych symptomów stanów chorobowych i występują częstokroć wcześniej, niż zostaną ujawnione metodami diagnostyki medycznej, pozwalając tym samym na retrospektywne określenie dokładnej daty rozpoczęcia choroby²⁶.

Jak więc wynika z przeprowadzonych badań, testament sporządzony w formie aktu notarialnego w porównaniu z pozostałymi formami w praktyce rzadko zostaje sfałszowany przez podrobienie podpisu spadkodawcy. Natomiast o wiele częściej fałszowanie tego rodzaju testamentu następuje bądź przez udzielanie nieuprawnionej pomocy w momencie podpisywania go przez spadkodawcę, bądź też przez przerabianie podpisanego uprzednio testamentu

²³ Zob. T. Widła, *Testament napisany ręką wspomaganą*, w: Z. Kegel (red.), *Wpływ badań eksperymentalnych na wartość dowodową ekspertyzy dokumentów*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2008, s. 455–463.

²⁴ Zob. W. Wójcik, *Identyfikacja pisma, dokumentów i audiodokumentów*, Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW, Warszawa 1977.

²⁵ Zob. A. Feluś, *Podpisy: studium z pismoznawstwa kryminalistycznego*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1987.

²⁶ A. Buquet, *Les écritures des personnalités pathologiques ou criminelles. Étude clinique*, Masson, Paris–Milan–Barcelone 1994, s. 29.

notarialnego. Kwestią odrębną jest występowanie w grafizmach testamentów zakłóceń mogących być wskaźnikiem zaburzeń psychofizjologicznych w rozumieniu art. 945 § 1 k.c. i skutkujących nieważnością dokumentu. Stąd też ogromna rola notariuszy – osób, które są obecne przy podpisywaniu testamentu notarialnego przez spadkodawców – od których wiedzy i uwagi zależy, czy jako pierwsi prawidłowo spostrzegą i ocenią, czy istnieją wątpliwości odnośnie do tego, że strona danej czynności notarialnej nie posiada zdolności do czynności prawnych.

Streszczenie

Opracowanie przedstawia problematykę ważności testamentu notarialnego ze szczególnym uwzględnieniem kwestionowania jego autentyczności oraz podnoszenia kwestii braku zdolności do testowania po stronie spadkodawcy na podstawie art. 82 i 945 kodeksu cywilnego. Kolejno omówiono wymogi formalne ważności testamentu notarialnego oraz przedmiot ekspertyzy pismoznawczej testamentu notarialnego na podstawie otrzymanych wyników przeprowadzonych badań aktowych.

Słowa kluczowe: testament notarialny, opinia biegłego pismoznawcy

Summary

The article presents the issue of the validity of a notarial testament, with particular regard to questioning its authenticity and raising the issue of lack of testability on the part of the testator based on art. 82 and art. 945 of the Civil Code. In the further part of the study, formal requirements for the validity of the notarial testament have been described and the subject matter of the handwriting expertise of the notarial testament on the basis of the results of the conducted researches.

Keywords: notarial testament, opinion of handwriting expert